

**BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA
MASAL MATNI USTIDA ISHLASH METODIKASI****G'ulomova Xolida – dotsent**gulyamovakhalida@gmail.com*Chirchiq davlat pedagogika universiteti***МЕТОДИКА РАБОТЫ С ТЕКСТОМ ПРИСТАВКИ НА УРОКАХ
ЧТЕНИЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ****Гуломова Холида – доцент***Чирчикский государственный педагогический университет***METHODOLOGY FOR WORKING WITH A FABLE TEXT
IN PRIMARY EDUCATION READING LITERACY LESSONS****Gulomova Khalida – Associate Professor***Chirchik state pedagogical university*

Tayanch so'zlar: masal, boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi, matn tahlili, tarbiyaviy adabiyot, metodika, ifodali o'qish.

Rezyume. Maqolada boshlang'ich ta'lim o'qish savodxonligi darslarida masal matni ustida ishlashning metodikasi ko'rib chiqiladi. Masal janrining tarbiyaviy ahamiyati, o'quvchilarga axloqiy tushunchalarni singdirish yo'llari va ifodali o'qishni shakllantirish usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'zbek adabiyotidagi masallar asosida amaliy tavsiyalar beriladi.

Ключевые слова: басня, начальное образование, грамотность чтения, анализ текста, воспитательная литература, методика, выразительное чтение.

Резюме. В статье рассматривается методика работы над текстом басни на уроках читательской грамотности в начальной школе. Анализируется воспитательное значение жанра басни, пути формирования нравственных понятий у учащихся и методы выразительного чтения. На основе басен узбекской литературы даны практические рекомендации.

Key words: fable, primary education, reading literacy, text analysis, educational literature, methodology, expressive reading.

Summary. The article examines the methodology of working with fable texts in reading literacy lessons in primary education. The educational significance of the fable genre, methods of instilling moral concepts in students, and techniques for developing expressive reading are analyzed. Practical recommendations are provided based on fables from Uzbek literature.

Kirish. Ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan didaktik jarayonni to'g'ri tashkil etishiga bog'liq. Didaktik jarayon barcha ta'lim muassasalarida pedagoglar uchun eng muhimi va didaktik jarayon shaxsning tanlovni amalga oshirishi uchun muhim yo'nalish hisoblanadi. Mazkur jarayonda muayyan o'quv vositalari o'zlashtiriladi va qo'llaniladi. Didaktik jarayonning tarkibini tashkil etuvchi 3 ta o'zaro aloqador qismlar: 1) o'quvchilarni yo'naltiruvchi; 2) o'quvchilarning shaxsiy bilish faoliyatlarini amalga oshiruvchi; 3) o'qituvchi tomonidan mazkur faoliyatning boshqarilishini ta'minlandi. Ushbu qismlar barcha didaktik jarayonlarda birday amal qiladi.

Masal janridagi asarlar tahlilida dasturlashtirilgan ta'lim muhim o'rin tutadi. Dasturlashtirilgan ta'lim o'quv materialini kichik-kichik qismlarga bo'lish, uni muayyan tartibda bayon etish, ushbu qismlarning biridan ikkinchisiga o'tish tartibi (qoidalari)ni belgilash, xususan, har bir qismni o'zlashtirish yuzasidan aniq ko'rsatmalar, topshiriqlar berish, o'z-o'zini nazorat qilishni ta'minlash kabi yo'llar bilan amalga oshiriladi.

Masalda axloqiy, satirik va kesatq mazmunini kinoyaviy obrazlarda aks ettirilishi, kichik hajmda bo'lishi, voqealarning she'riy, ba'zan nasriy asar yo'l bilan ifoda etilishi, insonga xos xususiyatlarning hayvonlar, jonivorlar va o'simliklar dunyosiga ko'chirilishi, masal qahramonlarining muloqoti mavzusi va mazmuni o'quvchilarning o'qib-o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Masalning kirish qismidagi, ba'zan yakunidagi

chiqarilgan qissadan hissa undan ibratli xulosa chiqarishga undaydi. Masalning liro-epik janrda, she'riy shaklda, majoziy xarakterdagi qisqa syujetli asarligi o'quvchilarning o'qishini yengillashtiradi.

“Antik adabiyotda Ezop masallarining xalq orasida sevilib o'qilishining sababi ham xalq unda o'z hayotidagi holatlarni ko'rganligidadir. Masalda qo'llangan ko'chma ma'nodagi so'zlar va kinoyaviy iboralar, "yashirincha" tanqid o'quvchini fikrlashga, hayotiy xulosalar chiqarishga undaydi.

Ma'lumki, o'quvchi shaxsini maktabga kelgan kundan boshlab, bilim berish jarayonida tarbiyalab borish hozirgi globallashtiruv jarayonining dolzarb muammosi sanaladi. Masalni tarbiyaviy masalaga qaratilgan janr sifatida o'quvchiga ma'naviy ozuqa beradi. Masal o'quvchida mehnatga, ona-Vatanga mehr-muhabbat, fidoyilik, do'stlik, ezgulik kabi hislatlarni tarbiyalaydi. Shuningdek, masal boladagi qo'pollik, qo'rslik, yolg'onchilik, yalqovlik, beparvolik kabi illatlarni bartaraf etishda yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'zbek masalchisi Gulxaniyning, Frantsuz shoiri Lafontenning masallari, A.Navoiy dostonlaridagi “Sher bilan Durroj”, “Kabutar” singari masallari o'quvchi shaxsini tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. O'zbek adabiyotida Sayido Nasafiy, Maxmur, Gulxaniy kabi shoirlar ham Navoiy an'analarini davom ettirib yozgan masallari bolalar tarbiyasiga qaratilgan.

Hayvonlar, parrandalar, hasharotlar, gullar haqidagi majoziy asarlarni bolalar qiziqib o'qiydilar. Jumladan,

Sayido Nasafiyning «Bahoriyot» («Hayvonotnoma») masallari o'quvchilarning axloqiy va ma'naviy tarbiyasiga ta'sir o'tkazadi. Mashhur masalnavis Gulxaniyning «Toshbaqa bilan Chayon», «Maymun bilan Najjor» masallari boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshiga mosligi, ularda do'stlik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik, qo'lidan kelmaydigan ishga urinmaslik kabi g'oyalar ilgari suriladiki, bular o'quvchini fikrlashga undaydi.

Biroq amaldagi boshlang'ich sinf «O'qish savodxonligi» darsliklarida masal janriga kam e'tibor qaratilgan. Vaholanki, masaldan chiqarilgan qissadan hissa o'quvchi o'ylashga, o'zidagi xususiyatlarni asardagi holatlar bilan taqqoslashga undaydi [1].

Natijalar. Sinfidan tashqari o'qish uchun «Qaysar buzoqcha» (O.Qo'chqorbekov) masalini tavsiya etish oilasi, o'rtoqlari, do'stlaridan ajralib, yomon yo'llarga kirib qolgan, oqibatda ko'ngilsiz holatlarga tushib qolgan bolalarni tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu masaldan chiqariladigan xulosa — qissadan hissa «Bo'linganni bo'ri yer» hikmatida o'z ifodasini topgan.

«Chumoli va Tipratikan» masalida Chumoli timsoli orqali bolalar halollikka o'rgatiladi, har bir narsani, u katta yoki kichik bo'lishidan qat'iy nazar, so'rab olishga, egasining ruxsati bilan foydalanishga da'vat etiladi.

«O'roq va Kombayn» masali qahramonlari: o'roq va kombaynning munozarasi texnikaning afzalligi — kam vaqt sarflab, samarali natijaga erishish mumkinligi hamda ularning ahil bo'lib, birgalikda mehnatga bel bog'lashlari kabi o'quvchilarning tushunchalarini boyitish bilan birga inson tomonidan aytilgan texnika ularning mehnatini yengillashtirganini anglashlariga xizmat qiladi [2].

Muhokama. Masalni ifodali o'qish asar qahramonlarining xatti-harakatini anglashga va uning mazmunini qisqa, ba'zan bir necha so'z bilan aytib berishga, ayrim qatnashuvchilarning xarakterli xususiyatlarini aniqlab, o'zaro qiyoslashga o'rgatish muhim ahamiyatga ega.

1-sinfda bolalar masalni hayvonlar haqidagi ertakka o'xshash kulguli asar kabi qabul qilsalar, 2-sinfdan boshlab ular masaldagi hayvonlarning xatti-harakati, o'zaro munosabatlari ba'zan kishilar hayotida ham uchrashini, masal axloqiy bilim beradigan hikoya ekanini, ko'proq she'riy tarzda bo'lishini, unda kishilardagi ayrim kamchiliklar tasvirlanishini anglay boshlaydilar.

Masallarda yashiringan o'tkir kinoya, voqealarning tez-tez o'rin almashinib turishi uni bir maromda o'qishga xalaqit beradi. Shuning uchun ifodali o'qishga yetarli malaka hosil qilmagan o'quvchi avval matn bilan yaxshilab tanishib chiqishi lozim.

Masal tahlil qilinyotganda, voqea rivojini jonli tasavvur qilish, obrazlarni aniq idrok etishda o'quvchilarga yordam berish zarur. Chunonchi, ularga ayrim epizodlarni so'z bilan tasvirlash, ba'zilariga o'qituvchi yordamida

tavsif berish, oxirgi bosqichda rollarga bo'lib o'qish [3] kabilar tavsiya qilinadi.

Masal matni ustida ishlash quyidagi bosqichlar asosida tashkil etiladi: masal mazmunini aniq idrok etish; kompozitsiyasi, qatnashuvchilarning xarakteriga mos xususiyatlarini, xatti-harakatlarining sabablarini ochish; allegoriyani aniqlash; masal xulosasini tahlil qilish [4].

Klaster bilimlarni sistemalashtiradi. Butun bir mavzu klaster metodida olib borilishi mumkin. Darsning borishi davomida yangi ma'lumotlar qo'shib boriladi, asosiy ma'lumotlar boshqa ranglar bilan ajratib boriladi.

Masal matni ustida ishlash jarayonida o'quvchilar fikrini tartiblashtirishda «Klaster» texnologiyasi muhim ta'limiy ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar klasterini markaziga asosiy tushunchani kiritishi va tarmoqlarda fikrini asoslashi lozim bo'ladi. Bu jarayonda klasterdagi noto'g'ri fikrlar tuzatilishi mumkin.

Masalan: O'quvchilar o'qigan asarlarining muhim tushunchalari aytiladi, o'quvchi doskaga yozib boradi.

Ish faoliyati davomida quyidagi ko'nikmalar rivojlanib boradi:

- savollar qo'ya bilish;
- asosiy ajratish;
- sababini aniqlash orqali bog'lanishlarni belgilash;
- qismdan umumiyga o'tish, muammoni to'liq anglash;
- taqqoslash va tahlil qilish;
- xulosa chiqarish.

O'quvchilarni tavsif berishga o'rgatish uchun o'qituvchining o'zi qahramonni xarakterlovchi so'z, iboralarni tavsiya qiladi. Ular ichiga masaldagi timsollarga xos bo'lmagan xususiyatlarni ifodalovchi so'z, iboralar kiritib qo'yiladi. O'quvchi ular ichidan mosini tanlab olish jarayonida mantiqan fikrlaydi. Bu so'z va iboralar esa bolalar nutqiga ko'chadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, masal janrining tarbiyaviy tomoni ochilishda hayvonlar harakati, xulqi 2-sinfidan boshlab insonlarga ko'chiriladi. Bu jarayonda o'quvchilar fikrlashga undaladi.

O'quvchilar lug'atini boyitishda «So'z va iboralarning ma'nosini bilib oling» rubrikasidan foydalanish, o'qish ko'nikmasini rivojlantirishda tanlab o'qish, rollarga bo'lib o'qitish turlaridan foydalanish, masal mazmunini qisqa so'zlab berishga o'rgatishda rejadan foydalanish, asar qahramonlariga tavsif berishda taqqoslash usulini qo'llash, bilimni nazorat qilishda «Bliss texnologiyasi»dan, «Topgan-topaloq» o'yinidan foydalanish o'quvchilarni o'qib-o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Mazkur izchillik asar mazmunini va unda ilgari surilgan tarbiyaviy g'oyani anglashga xizmat qiladi. Masalan, Rauf Tolibning «Qo'zichoq» masali g'oyasiga «Ahmoqning o'zi bilmas, Bilganning so'ziga kirmas» maqoli mos keladi.

Adabiyotlar

1. MO'D. Umumiy o'rta ta'limning ona tilini o'qitish konsepsiyasi. -Toshkent: 2020.
2. Matchonov S. va b. 4-sinfda o'qish darslari. -Toshkent: «Yangiyo'l poligraf servis», 2007.
3. Mahmudov N. O'qituvchi nutqi madaniyati. — Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2009.
4. Sariyev Sh. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish (metodik qo'llanma). -Toshkent: Yurist-media markazi, 2010.